

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАТТІ 365 ЦК УКРАЇНИ

Бойко В.Б., к.ю.н., доцент кафедри правосуддя та філософії

Конституція України у низці норм закріпила положення щодо непорушності права власності, заборони свавільного позбавлення цього права, недопущення завдання шкоди іншим особам при реалізації права власності. Водночас, за змістом ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Наведені положення дозволяють зробити висновок про те, що захист права власності забезпечено на найвищому законодавчому рівні. Окрім того, Конституція України закріплює і принцип рівності у здійсненні прав та свобод як гарантію реалізації і захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. Проте, як неодноразово наголошував у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини, право власності не є абсолютним, відповідно, Держави-учасниці вправі регулювати відносини власності, вживати заходи втручання у право власності, в тому числі позбавляти власності, проте з дотриманням принципу правомірного і допустимого втручання. Зокрема в кожному конкретному випадку необхідно з'ясовувати: чи є такий захід законним; чи переслідує втручання в право власності «суспільний інтерес»; чи є захід пропорційним переслідуючим цілям (наприклад справа «Щокін проти України», «Булвес» АД проти Болгарії).

Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України (далі – ЦК), який у статтях 3, 13, 15, 319, 321, 346 до основних засад цивільного законодавства також відносить неприпустимість позбавлення права власності та передбачає, що позбавлення права власності особи на майно можливе лише з підстав, передбачених Конституцією України та законом.

Як відомо, перелік загальних підстав припинення права власності наведено у ч. 1 ст. 346 ЦК, при цьому частина 2 даної статті містить застереження про те, що наведений перелік не є вичерпним, а право власності може бути припинене і в інших випадках, встановлених законом. При так званих похідних підставах набуття права власності, таке суб'єктивне право найчастіше припиняється у зв'язку з виникненням цього права у іншої особи, тобто має місце перехід права власності від відчужувача до набувача. Для такого переходу права власності необхідне волевиявлення сторін, зокрема, волевиявлення первісного власника.

В свою чергу, глава 26 ЦК визначає спеціальні підстави припинення права спільної часткової власності, до яких віднесено: відчуження співвласником своєї частки (ст. 361 ЦК); виділ співвласником у натурі частки з майна (ст. 364 ЦК); припинення права на частку співвласника у майні (ст. 365 ЦК); звернення стягнення на частку співвласника у майні (ст. 366 ЦК) та поділ майна (ст. 367 ЦК).

Не зважаючи на те, що норма статті 365 ЦК є незмінною з моменту набрання нею сили, її конструкція і особливості застосування і дотепер викликають певні труднощі та спори, як серед науковців, так і серед практиків, про що свідчить зміст деяких науково-практичних коментарів до ЦК, а також наявність неоднотайної судової практики. Не випадково, найвища судова інстанція України була вимушена неодноразово висловлювати свою позицію з приводу особливостей припинення права на частку у спільному майні за вимогою інших співвласників.

Зокрема, за змістом ч. 1 ст. 365 ЦК, право особи на частку у спільному майні може бути припинене за рішенням суду на підставі позову інших співвласників на наявності чотирьох обставин, якщо: 1) частка є незначною і не може бути виділена в натурі; 2) річ є неподільною; 3) спільне володіння і користування майном є неможливим; 4) таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї.

Насамперед слід відмітити, що таке припинення права власності застосовується лише в судовому порядку, тобто за наявності спору між співвласниками. Основною проблемою у правильному розумінні та застосуванні положень ч. 1 ст. 365 ЦК, є якраз те, чи підлягають задоволенню вимоги співвласників виключно за наявності усіх чотирьох обставин? Як зазначалось вище, така точка зору і досі є поширеною. Окрім того, існує дискусія і щодо можливості припинення права на частку у спільній частковій власності, якщо вона належить суб'єкту господарювання. Також викликає спір і питання, чи мають бути позивачами одночасно усі співвласники майна? Проте, як послідовно упродовж кількох років висловлюється Верховний Суд, конструкція ст. 365 ЦК не містить вказівки про необхідність для задоволення позову одночасного існування усіх чотирьох обставин, передбачених ч. 1 ст. 365 ЦК. Таке припинення права власності можливе за наявності хоча б однієї з перелічених в пунктах 1-3 обставин та за умови, що воно не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членів його сім'ї. Висновок про істотність шкоди, яка може бути завдана співвласнику, вирішується в кожному конкретному випадку, з урахуванням обставин справи.

Окрім того, за змістом ст. 7 Господарського кодексу України та ст.ст. 1 та 9 ЦК, до господарських правовідносин також можуть бути застосовані положення ст. 365 ЦК, оскільки вона призвана регулювати майнові відносини, а співвласником у спільному майні можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. До такого висновку дійшла, зокрема, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 18.12.2018 року, розв'язавши одне зі спірних питань у судовій практиці.